

YARMOUTHMYSTERIET OCH FRÅGAN
OM BEVISVÄRDERING INFÖR RÄTTA

I sin bok *Rättegång* från 1963 diskuterade juridikprofessorn Per Olof Ekelöf frågan om bevisvärdering inför rätta på ett sätt som skulle ge upphov till en mångårig debatt. Ett problem som stod i fokus för hans framställning gällde värderingen av samverkande bevisfakta.

Anta att det i ett bilmål finns två bevis för att den ena bilens hastighet varit över 100 km i timmen: bromsspårens längd och ett vittne som iakttagit kollisionen. Anta vidare – Ekelöf medger att antagandet är en aning verklighetsfrämmande – att man genom undersökningar av ett stort antal likadana situationer kunnat fastställa, att vart och ett av bevisen i 3 fall av 4 innebure ”en trogen registrering av verkligheten”, medan de i det fjärde fallet ”saknade varje värde som bevis för bilens hastighet” (Ekelöf, s. 27). Åtminstone om det ena bevisets värde är oberoende av det andras, argumenterar Ekelöf, måste i detta fall deras sammanlagda bevisvärde vara större än $3/4$. Men hur mycket större? Ekelöfs svar går ut på att bromsspårets längd utgör bevis för att hastigheten är över 100 km i timmen i 12 av 16 liknande fall samtidigt som detta i 3 av de återstående 4 fallen bevisas genom vittnesmålet. Den sammanlagda bevisstyrkan blir då $15/16$.

Stämmer denna uträkning? Man kan ställa frågan vad som avses med ”en trogen registrering av verkligheten” och vad som avses med att ett föregivet bevis i vissa fall ”saknar varje värde som bevis”. När det gäller bromsspår skulle man kanske kunna tycka att ett bromsspår är ett bromsspår och som sådant varken en trogen eller en otrogen registrering av verkligheten, annat än kanske i förhållande till någon viss hypotes. Inte heller kan det gärna ha eller sakna värde som bevis annat än i förhållande till vissa hypoteser eller antaganden. Men kanske avser Ekelöf helt enkelt att anta att bromsspåret vid undersökningar visat sig i 3 fall av 4 komma från en bil som haft en hastighet av minst 100 km i timmen, medan det i ett fall av 4 visat sig komma från en bil som haft en lägre hastighet – och motsvarande i fråga om vittnesmålet. Men i så fall går uträkningen över styr. Spåret blir då också bevis för att bilen med en sannolikhet av en mot tre inte kört så fort som 100 km i timmen och motsvarande för vittnesmålet. Bilen skulle då enligt bromsspåret i 4 av

16 liknande fall ha kört med lägre hastighet. Av de återstående 12 fallen skulle enligt vittnesmålet 3 ha framförts med lägre hastighet. Den sammanlagda bevisstyrkan för att bilen kört med lägre hastighet än 100 km i timmen blir då $7/16$, vilket inte stämmer med Ekelöfs resultat.

Ekelöfs formuleringar lämnar å andra sidan onekligen kryphål för att undgå en sådan invändning. Hans resonemang om en trogen registrering av verkligheten och om vad som har värde som bevis kan tolkas på andra sätt än som avspeglade rena frekvensresonemang. Ett flertal filosofer – Martin Edman, Bengt Hansson, Peter Gärdenfors, Nils-Eric Sahlin – har givit bidrag till utredande av problemen. Jag skall dock här stanna vid resonemang som förts fram av Sören Halldén. I ett inlägg kring "bevisvärdering vid flera bevisfakta", som han framförde vid ett rättsfilosofiskt symposium och sedan publicerade i *Tidskrift för Rettsvetenskap* 1973, argumenterar Halldén för en uppfattning som kan sägas implicit bemöta invändningar av det slag som ovan framförts. Han vill visa att frekvensberäkningar är mindre relevanta än förhållandet till vad han kallar "bevismekanismer" eller "indiciemekanismer". Det är inte sannolikheten för bevisemat givet bevisningen som är det viktiga utan sannolikheten för att indiciemekanismen fungerat. Anta att ett vittne avger ett vittnesmål som bara av en tillfällighet råkar vara rätt (trots att vittnet kanske ingenting hört eller ingenting sett). Vittnesmålet saknar då värde. Bevismekanismen har inte "fungerat oklanderligt" det finns inget orsakssammanhang. Pålitlighet hos vittnesmålet "är helt beroende av effektiviteten i denna kausala mekanism" (Halldén, s. 55).

Slumpen får inte vara bestämmande, bara kausala förlopp som gång på gång upprepats och kunnat ge upphov till erfarenhet. Händelser av typen A har händelser av typen B som orsak. När Halldén tillämpar denna tolkning på Ekelöfs uträkningar kommer han till slutsatsen att dennes metod för samverkansfallet leder till ett minimivärde.

Kan Halldéns argument beträffande "indiciemekanismer" rädda Ekelöfs resonemang? Jag kan se vissa svårigheter. Själva idén om en "mekanism" kan tyckas problematisk. Om ett bromsspår får ge bevis för åklagarens påstående att bilen kört i 100 km i timmen eller mer, utgör det också en "mekanism" för att bevisa försvarsadvokatens påstående att den kört i mindre hastighet än så? Vad "mekanismen" är en mekanism för är ju i detta fall helt beroende av vad den ena eller andra parten hävdar i rätten. Själva begreppet "mekanism" blir svävande. Ett bromsspår är ju i sig ett bromsspår som med större eller mindre grad av sannolikhet kan ge underlag för den ena eller andra hypotesen. I detta fall blir det

egendomligt att tala om spåret som en mekanism som kan ha fungerat mer eller mindre "oklanderligt". Någon "pålitlighet" är det i detta fall heller inte fråga om. Bromsspåret är i motsats till vittnesmålet stumt, det påstår ingenting. Frågor och problem kvarstår med andra ord.

Halldéns och Ekelöfs resonemang återgavs i samma nummer av *Tidskrift för Rettsvetenskap* av juristen Anders Stening, som senare i en doktorsavhandling (*Bevisvärde* 1975) utvecklade sina synpunkter. Stening instämde i allt väsentligt med föregångarna. Han pekade dock på något som han upplevde som ett problem, nämligen praktiskt verksamma juristers skepsis mot teorier av det slag som han diskuterade. Stening skriver:

Jag tror att en jurists första intryck är att dessa teorier kan vara nog så riktiga, men att de inte låter sig tillämpas i praktiken, enkannerligen vid rättens bevisvärdering. Denna misstro mot "teoretiska konstruktioner" ligger säkerligen djupt, och har sin orsak i en mångfald faktorer. Som exempel kan nämnas den legala bevisrätten kontra fri bevisvärdering samt domarens frihet och oberoende. [...]

Jag talar naturligtvis utifrån min egen begränsade erfarenhet, men jag har fått det intrycket att många domares frenetiska försvar för rätten att helt obundna och utan anvisningar få bedöma sakfrågan, det vill säga bevisfrågorna, har lett till att bedömningen av dessa frågor och framför allt motiven för denna bedömning förblivit bedömarens egendom. (Stening, s. 80f.)

Stening talar i sammanhanget rent av om "dimbildning". Jag skall inte följa honom i hans fortsatta argumentering utan bara ställa frågan om det inte är möjligt att förstå de praktiska juristernas synpunkter på ett mera välvilligt sätt än Stening tycktes benägen att göra. Därvid skall jag i likhet med flera av de författare som nämnts försöka knyta mina resonemang till ett autentiskt rättsfall. Ett sensationellt brittiskt mordfall från förra seklets början får tjäna som underlag.

På morgonen den 23 september år 1900 upptäcktes den döda kroppen av en ung kvinna, strypt med ett kängsnöre, på South Beach i Yarmouth. Detta och vad som sedan hände skildras i Paul Capons *The Great Yarmouth Mystery* (1965). Polisundersökningen visade att kroppen tillhörde en viss Mary Bennett. Misstankarna riktades tidigt mot hennes man, Herbert John Bennett, som ställdes inför rätta, anklagad för mordet. Det fanns inga bevis som omedelbart knöt Bennett till mordet, men väl en serie indicier. Dessa handlade om Bennetts kriminella förflutna. De

handlade om att ett vittne trodde sig ha sett honom i Yarmouth, något som han förnekade. Det gällde att han sagt upp hustruns lägenhet i London dagarna efter mordet och avyttrat en del av hennes ägodelar. Det var fråga om att han uppvaktat en annan kvinna och lovat henne äktenskap, utan att berätta att han redan var gift. En särskilt belastande omständighet var en klocka i en kedja som påträffades i Bennetts hem när han greps. Klockan och halskedjan fanns med på ett strandfotografi som tagits av Mary i Yarmouth dagarna före mordet. Bennett kunde inte förklara hur den kunde återfinnas i hans lägenhet.

Åklagaren konstruerade med hjälp av dessa ledtrådar en berättelse om hur mordet enligt hans mening gått till. Bennett hade övertalat hustrun att under antaget namn resa till Yarmouth och där för några dagar ta in på ett bed-and-breakfast-boende. Den plan han uppgav för henne gick ut på ett gemensamt genomfört bedrägeri. Hans verkliga plan var mord på hustrun. Motivet var den nya kvinna han uppvaktade och avsåg att gifta sig med när väl den första hustrun undanröjts. Bennett stämde möte med hustrun, som samma dag mordet skedde iaktogs vänta på någon utanför Yarmouth Town Hall. När det mörknat förde han henne till stranden där mordet skedde. Bennett återvände, sedan han tagit halskedjan och andra tillhörigheter, till London där han sade upp hustruns lägenhet, sålde hennes piano, gav en del av hennes kläder till nya flickvännen och intensifierade äktenskapsplanerna.

Bennetts försvarare var den berömde Edward Marshall Hall, känd för att kunna lura galgen på även det mest överbevisade offer. Denna gång misslyckades han emellertid att rubba åklagarens bevisning. Långa diskussioner om identifieringen av halskedjan och andra viktiga detaljer ledde ingenstans. Bennet dömdes och hängdes den 21 mars 1901.

Hur bör man se på en bevisning av det slag som åklagaren framgångsrikt presenterade mot Bennett? Här handlade det inte om några "indiciemekanismer". Inte heller om bevis som med någon viss frekvens talar i den ena och den andra riktningen. Bevismaterial som halskedjan talade varken åt det ena eller andra hållet om det togs i isolering. Inte heller var det fråga om att addera eller subtrahera bevis. I stället fick indicierna sin kraft av att de ingick i en sammanhängande berättelse om hur mordet gått till. Åklagarens rekonstruktion fick varje bit att falla på plats. Bevisstycken, som tagna i isolering var utan betydelse – exempelvis att en halskedja hade det eller det utseendet – fick när de placerats in i denna berättelse en ominös innebörd.

Vad försvarsadvokaten borde ha gjort men i detta fall inte lyckades

med var att konstruera en motberättelse eller alternativ förklaring till de fakta som presenterats för rätten. Varje sådan berättelse, som haft någon grad av plausibilitet, skulle ha räddat hans klient. Men den fanns inte. Hur kunde Bennett försöka avyttra hustruns tillhörigheter om han, som han uppgav, inte hade en aning om att hon var död? Hur kunde han framskrida i sina giftermålsplaner? Åklagarens version gav sammanhang åt omständigheterna. Försvarsadvokaten lyckades inte presentera något alternativt sammanhang som hade någon grad av rimlighet.

Säkert kan det finnas bevisituationer som liknade de av Ekelöf diskuterade. Men jag gissar att det är betydligt mera vanligt med bevisituationer av det slag som jag här illustrerat med det stora Yarmouthmysteriet. I så fall har de praktiska juristerna rätt när de insisterar på sin fria bevisvärdering. Vad det i många fall handlar om i en rättegång är en tävling mellan olika berättelser, förklaringar eller rekonstruktioner utifrån den bevisning som lagts fram. Den mest övertygande berättelsen vinner. Eller, givet bevisbördans fördelning inför rätta, den berättelse från åklagarsidan, som inte kan rubbas genom någon ens tillnärmelsevis plausibel motversion, blir den gällande.

Kanske kan man i en bevisargumentering av detta slag urskilja tre moment. Ett handlar om att göra berättelsen i sig plausibel. När åklagaren exempelvis förde fram evidens för den åtalades kriminella förflutna, eller ville visa att han hade motiv för sin gärning genom planerna på ett nytt äktenskap, kan detta ses som avsett att stärka kronans version som rimlig, sammanhängande och sannolik. Ett annat moment skulle mer omedelbart förhålla sig till speciella evidensstycken som halskedjan, vittnesmålet om väntan utanför Yarmouth Town Hall med mera. Detta är unika omständigheter som knappast kan ges en kvantitativ värdering baserad på empiriska frekvensundersökningar eller liknande. Juryns förråd av allmänmänsklig erfarenhet, vardagspsykologi och annat blir uppenbarligen relevant. Ett tredje moment finns hos berättelsens karaktär av att vara den enda möjliga förklaringen. Går det att lansera en sannolik eller åtminstone möjlig alternativ förklaring uppstår en ny situation. Men vi utgår ifrån att exempelvis ett mord måste ha en förklaring. Vi avvisar vissa förklaringar – exempelvis ingripande av demoner eller utomjordingar – som utan vidare omöjliga. Om några mer profana motförklaringar inte finns drar vi slutsatsen att det som ser ut som den enda möjliga – eller enda plausibla – förklaringen också är den riktiga. Också här handlar det om en "informell" prövning. Bristande uppfinningsrikedom hos försvaret när det gäller att konstruera alternativa

förklaringar kan spela in. Men detta torde vara oundvikligt och ligga i sakens natur.

Det som här sagts om bevisning inför rätta kan tämligen lätt överföras till andra områden, till exempel argumentering inom de historiska vetenskaperna. Också där handlar det om att skapa en berättelse, som kan förklara och ge sammanhang åt föreliggande källor och kvarlevor. Ibland handlar ju historiska problem om rättsfall – mördades Erik XIV? eller Karl XII? Men även om de inte gör det är strukturen ofta likartad. Vad innebar Kalmarunionen? Varför ser sigillen på det bevarade unionsbrevet ut som de gör? Varför saknas vissa sigill? En rimlig berättelse om vad som förekom och som kan förklara dokumentets utseende är vad som efterlyses. Eller – för att ta ett helt annat exempel från en helt annan tid – vad sade Sven Hedin egentligen vid sitt besök vid officersmässen i Falun i september 1913? Vittnesmålen går starkt i sär. Uppmanade han verkligen till militärkupp?? Också i detta fall är tolkningens sannolikhet beroende av de tre momenten. Är det i sig troligt att han uppmanade till en kupp? Är detta den naturligaste förklaringen till de motstridande vittnesmålen? Går det att lämna andra versioner av vad som förevar som är lika eller mera rimliga?

I de fall som exemplifierats är argumenteringarna kanske svåra att formalisera. Att förse dem med kvantitativa sannolikhetsuppskattningar är ännu svårare. Men de följer en ganska handfast logik, som jag tror fungerar ganska väl i den sorts praktik det gäller.

LITTERATUR

- Capon, Paul. 1965. *The Great Yarmouth Mystery*. London: Harrap.
- Ekelöf, Per Olof. 1963. *Rättegång*, Fjärde häftet. Stockholm: Norstedts.
- Halldén, Sören. 1973. "Bevisvärdering vid flera bevisfakta". *Tidskrift for Rettsvetenskap*, s. 55–64.
- Stening, Anders. 1973. "Om sammanställning av bevisfakta och deras värde". *Tidskrift for Rettsvetenskap*, s. 64–85.